

OBRONA RODZINY W PROGRAMACH DUSZPASTERSKICH KOŚCIOŁA W POLSCE

W Polsce, każdego roku kapłani i osoby zaangażowane w duszpasterstwo otrzymują do rąk tzw. program duszpasterski. Program ten – przynajmniej w zamiarach autorów, czyli Komisji Duszpasterstwa Episkopatu Polski – jest istotnym narzędziem duszpasterstwa. I chociaż praktyka ta swymi początkami sięga lat pięćdziesiątych XX wieku, to zastanawiający jest fakt, że w refleksji pastoralno-teologicznej nie zyskała ona dotąd znaczącego miejsca. Refleksja nad programami duszpasterskimi doczekała się niewiele artykułów¹, jednego opracowania w postaci książki², i jednego sympozjum³.

---

¹ Pierwsza próba analizy tych programów zawarta jest w artykule opublikowanym dopiero w 1993 roku! Zob. K. Misiaszek, *Programy duszpasterskie: pomoc czy przeszkoda?*, „Ateneum Kapłańskie”, t. 85 (1993), z. 1 (506), s. 75–88; Wiele artykułów opublikował M. Olszewski: *Synod diecezjalny a program duszpasterski*, „Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyn-Łomża” 18(2000), s. 123-136; tenże, *Planowanie pastoralne w programach duszpasterskich Episkopatu Polski*, w: J. Zabielski (red.), „*W tym, który umacnia*”. *Księga Pamiątkowa ku czci J. E. Ks. Bpa prof. zw. Edwarda Ozorowskiego z okazji 25-lecia sakry biskupiej, 40-lecia kapłaństwa i 30-lecia pracy w AWSD w Białymstoku*, Białystok 2004, s. 165-176; tenże, *Programy duszpasterskie w Polsce*, w: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski (red.), *Leksykon teologii pastoralnej*, Lublin 2006, s. 690-692; D. Lipiec, *Rozumienie nowej ewangelizacji w programach duszpasterskich Komisji Duszpasterskiej Episkopatu Polski*. „Studia Teologiczne. Białystok-Drohiczyn-Łomża” 2006 nr 24, s. 155-173.

² M. Olszewski, *Duszpasterstwo parafialne w świetle programów duszpasterskich Episkopatu Polski 1967–2000. Studium teologiczno-pastoralne*, Białystok 2005. Trzeba zaznaczyć, że ten autor zajmuje się jedynie analizą treści przedkładanych w programach na poszczególne lata, nie podejmując badań, jak one były realizowane, na ile znalazły faktyczne odzwierciedlenie w praktyce, czy miały jakiś wpływ na duszpasterstwo Kościoła w Polsce.

³ „Program duszpasterski dla Kościoła w Polsce. W poszukiwaniu koncepcji na przyszłość”. Sympozjum Polskiego Stowarzyszenia Pastoralistów i Duszpasterzy im. Jana Pawła II oraz Komisji Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu

Gdy weźmiemy pod uwagę tematykę dotyczącą małżeństwa i rodziny zawartą w programach duszpasterskich, to należy zauważyć, że poza kilkoma opracowaniami, nie ma jeszcze pogłębionego ujęcia⁴. W tym opracowaniu podjęta jest próba omówienia zagadnienia obrony rodziny w programach duszpasterskich Kościoła w Polsce.

Programowanie duszpasterskie w Polsce

Duszpasterstwo jest zorganizowaną działalnością zbawczą Kościoła, urzeczywistniającą w służbie człowieka zbawcze dzieło Chrystusa przez głoszenie słowa Bożego, liturgię, posługę pa-

---

Polski, Sieradz, 28 października 2008. Materiały z tego sympozjum zostały opublikowane na łamach czasopisma „Teologia Praktyczna” 9 (2008). Planowaniu duszpasterskiemu został poświęcony cały numer pisma „Teologia praktyczna” (2008 nr 4). Zawarte są tam m.in. takie artykuły: T. Wielebski, *Cele, sposoby, formy i środki programowania duszpasterskiego*, „Teologia Praktyczna” 9 (2008), s. 19-48; M. Ostrowski, *Model ogólnopolskiego programu duszpasterskiego oraz jego relacja do programów diecezjalnych*, tamże, s. 49-64; J. Przybyłowski, *Kilka refleksji na temat planowania duszpasterskiego. Artykuł dyskusyjny*, tamże, s. 87-92.

⁴ Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980. Studium dogmatyczno-pastoralne*, Sandomierz 1988; A. Skreczko, *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne*, Białystok 2002. Dotyczyły one głównie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia. Por. A. Skreczko *Małżeństwo i rodzina w założeniach Wielkiej Nowenny Tysiąclecia – inspiracje Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Episteme” 15(2001), s. 217-242; tenże, *Przygotowywanie kapłanów do pracy duszpasterskiej z małżeństwami i rodzinami w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957-1966)*, „Studia Teologiczne. Białystok-Drohiczyń-Łomża” 20(2002), s. 175-188; tenże, *Rodzina miejscem wychowania według biskupów polskich okresu Wielkiej Nowenny*, „Studia Teologiczne. Białystok-Drohiczyń-Łomża” 21(2003), s. 59-79; tenże, *Znaczenie rodziny dla narodu i państwa według nauczania biskupów polskich okresu Wielkiej Nowenny (1957-1966)*, „Episteme” 30(2003), s. 69-88; tenże, *Wychowanie w rodzinie według nauczania biskupów polskich w okresie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia (1957-1966)*, „Pedagogia Christiana” 2004, nr 2, s. 165-185; tenże, *Rodzicielstwo w świetle nauczania biskupów polskich okresu Wielkiej Nowenny (1957-1966)*, „Pedagogia Christiana” 2005, nr 2, s. 197-211; tenże, *Teologia małżeństwa i rodziny w Wielkiej Nowennie Tysiąclecia*, „Studia Prymasowskie” 2(2008), s. 45-57.

sterską i świadectwo życia chrześcijańskiego⁵. W przytoczonej definicji został podkreślony ważny aspekt działalności zbawczej Kościoła – działalność zorganizowana. Nie można rozumieć duszpasterstwa jako działalności chaotycznej, niezaplanowanej, niezwiązanej z poprawną wizją teologiczną Kościoła, wytyczonymi etapami drogi realizującej tę wizję i celu, do jakiego się zmierza. Program, zwłaszcza długofalowy, ukazuje szerszą perspektywę, pozwala dostrzec cel, do którego się zmierza, oraz powiązanie poszczególnych zadań, w tym także tzw. akcji duszpasterskich w organiczną całość. W konsekwencji tworzy stabilność duszpasterską.

Programowanie jest więc ważną częścią pracy duszpasterskiej i w dużej mierze decyduje o jej skutkach⁶. Jest ono jedną z metod wypracowywania odpowiedniej strategii Kościoła. Uwzględniać ono musi naturę działań kościelnych i być wyrazem dobrego zrozumienia danego czasu historycznego i lokalnych warunków⁷. Celem planowania duszpasterskiego jest rozwój zbawczego dzieła Chrystusa w kierunku wewnętrznej przemiany człowieka, tak w wymiarach indywidualnych, jak wspólnotowych⁸. Wszelkie plany działania i szczegółowe dyrektywy muszą być dostosowane do wymagań realizacji tego zasadniczego celu. Cel główny (wzrost w wierze, nadziei i miłości) nie poddaje się bezpośredniemu planowaniu i nie jest prostym skutkiem działań duszpasterskich (zależy od łaski Boga). Można tylko planować cele pośrednie, czyli działania prowadzące do realizacji wyżej wymienionego celu głównego. Planowanie duszpasterskie podejmuje się w celu dokonywania pozytywnych zmian istniejącej rzeczywistości.

Kościół katolicki w Polsce ma spore doświadczenie, jeżeli chodzi o przygotowanie programów duszpasterskich. Jan Paweł II, przemawiając do polskich biskupów w czasie pielgrzymki do Oj-

⁵ Por. R. Kamiński, *Duszpasterstwo*, w: R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski (red.), *Leksykon teologii pastoralnej*, Lublin 2006, s. 261.

⁶ Por. M. Olszewski, *Synod diecezjalny a program duszpasterski*, „Studia Teologiczne Białystok–Drohiczyn–Łomża” 18(2000), s. 123-136.

⁷ Por. A. Zuberbier, *Materiały do teorii teologii praktycznej*, Warszawa 1974, s. 105-108.

⁸ Por. T. Wielebski, *Cele, sposoby, formy i środki programowania duszpasterskiego*, „Teologia Praktyczna” 9(2008), s. 25.

czynny w 1983, podkreślił fakt, że przyzwyczailiśmy się do duszpasterstwa planowego i całościowego⁹.

Zadanie przygotowania programu duszpasterskiego na poziomie ogólnopolskim realizuje Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski. Jest ona jedną z komisji, która obok Rady Stałej oraz rad koordynujących główne dziedziny życia i działalności Kościoła w Polsce należy do jej stałych instytucji kolegialnych. Komisja Duszpasterstwa ma na celu prowadzenie człowieka do świętości w życiu świeckim, zakonnym i kapłańskim. Przygotowuje ona koncepcję całości pracy duszpasterskiej, organizuje i koordynuje duszpasterstwa specjalistyczne. Zbiera się na konferencjach programowych, przygotowując założenia na kolejny, zaczynający się w pierwszą niedzielę adwentu, rok pracy duszpasterskiej.

Owocem działań komisji jest, publikowany w formie książkowej, program duszpasterski. Komisja Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski wyjaśnia, że przez program duszpasterski rozumie określone treści oraz działania duszpasterskie wprowadzone do normalnej treści duszpasterskiej danego roku czy kilku lat¹⁰. Mają one bądź wprowadzić w życie duszpasterskie pewne nowe problemy, wydarzenia, działania religijne, bądź pewne działy duszpasterstwa pogłębić, podkreślić ich aktualną doniosłość, poszerzyć, ukazać nowe formy ich przeprowadzenia. Tak jest od roku 1989.

Jednak, aby uchwycić specyfikę polskiego programowania duszpasterskiego należy sięgnąć do początku powstania pierwszego ogólnopolskiego programu w Polsce. Był nim program tzw. Wielkiej Nowenny Tysiąclecia. Wielka Nowenna była okresem 9 letniej wyteżonej pracy duszpasterskiej, której zwieńczeniem był rok 1966, rok uroczystych obchodów milenijnych. Głównym architektem programu był kardynał Stefan Wyszyński. Program został ujęty w dziewięć rocznych tematów.

Po Millennium, już od roku liturgicznego 1966/1967, były przez Komisję Duszpasterstwa Ogólnego Episkopatu Polski przygotowywane na każdy rok programy duszpasterskie, przy czym

⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie do Konferencji Episkopatu Polski*, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, Kraków 2005, s. 292.

¹⁰ *Chrystus Eucharystyczny daje sens, godność i świętość życia człowieka (J 14 6). Program duszpasterski na rok 1987/1988*, red. E. Szczotok, A. Liskowacka, Warszawa 1987, s. 3.

najczęściej opracowywano je cyklicznie na 3–4 kolejne lata. Jakże to były tematy?

Programy duszpasterskie z lat 1966–1968 były bezpośrednio poświęcone wprowadzaniu reform soborowych. Programy przewidziane na lata 1968–1972 realizowano pod hasłem *Jezus Chrystus światłością świata*. Z kolei *Odnowie parafii w duchu soborowym* poświęcono programy lat 1972–1975. Program duszpasterski realizowany w latach 1975–1978 był odpowiedzią na propagowany tak zwany świecki, ateistyczny humanizm, któremu przeciwstawiono humanizm chrześcijański, ukazując chrześcijańską wizję człowieka i pokazując jego miejsce we współczesnym świecie i wspólnotcie Kościoła. Program na lata 1978–1981 realizowany pod hasłem *Ewangelizacja a rodzina polska*, poświęcony był rodzinie. Lata 1981–1984 zdominowane zostały jubileuszem 600-lecia obecności na Jasnej Górze Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i były poświęcone dziedzictwu wiary narodu polskiego pod opieką Maryi. Program duszpasterski na lata 1984–1987 był poświęcony przygotowaniu do II Kongresu Eucharystycznego w Polsce, mówiąc o odrodzeniu człowieka i narodu, o pokucie i pojednaniu, a także o samej Eucharystii. Cykl pokongresowy, realizowany w latach 1987–1991, podejmował tematykę rodzinną. Od roku duszpasterskiego 1990/1991 rozpoczęła się Druga Wielka Nowenna, wysuwając na pierwszy plan *ewangelizację* w ogólności, następnie *ewangelizację ludzi pracy*, a później poszczególne *sakramenty*, a zakończyła się w 1997 roku. W okresie trzech ostatnich lat przed Wielkim Jubileuszem 2000 roku, realizowano w Polsce program oparty na liście apostołskim Jana Pawła II *Tertio millenio adveniente*. Rok 1998 poświęcony był *Jezusowi Chrystusowi*, 1999 *Duchowi Świętemu*, a 2000 *Bogu Ojcu*. Program duszpasterski na rok 2000/2001 był poświęcony *Nowej ewangelizacji u progu Trzeciego Tysiąclecia*. Z kolei program realizowany w latach 2001–2004 oparto na liście apostołskim Jana Pawła II *Novo millenio ineunte*, koncentrując się na zagadnieniach związanych z *Poznaniem Chrystusa* (2001/2002), *Umiłowaniem Chrystusa* (2002/2003) i *Naśladowaniem Chrystusa* (2003/2004). Program duszpasterski na rok 2004/2005 skoncentrował się wokół tematu *Głosić Ewangelię Nadziei*.

W roku 2005/2006 (*Przywracajmy nadzieję ubogim*) skupiono się na ludziach ubogich, czyli cierpiących nędzę z przyczyn mate-

rialnych lub duchowych. Program duszpasterski w roku 2006/2007 (*Przypatrzmy się powołaniu naszemu*) postawił sobie za cel pogłębienie dojrzewania w szeroko pojętym powołaniu chrześcijańskim (kapłańskim, zakonnym, małżeńskim, do życia w samotności). W roku duszpasterskim 2007/2008 (*Bądźmy uczniami Chrystusa*) podkreśla się konieczność pogłębienia swojej misji w Kościele i świecie. W następnym roku duszpasterskim (2008/2009) był realizowany program duszpasterski pod hasłem *Otoczmy troską życie*. Ostatni rok pięcioletniego cyklu (2009/2010) nosił tytuł *Bądźmy świadkami miłości*. W kontekście zarysowanego rozumienia, przygotowywania i realizacji ogólnopolskich programów duszpasterskich trzeba widzieć program przygotowany przez Komisję Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski na lata 2010–2013. Jego hasłem ogólnym jest *Kościół domem i szkołą komunii*, zaś hasła na poszczególne lata trzylecia brzmią: 2010/2011 – *W komunii z Bogiem*, 2011/2012 – *Kościół naszym domem*, 2012/2013 – *Być solą ziemi*.

Warto poczynić jeszcze dwa spostrzeżenia. W programy duszpasterskie włączane są dodatkowe, mające nieraz inną tematykę niż realizowany program, zagadnienia związane z aktualnie przeżywanymi wydarzeniami w Kościele i Polsce np.: II Polski Synod Plenarny; 1000-lecie męczeńskiej śmierci św. Wojciecha, Rok wiary¹¹.

Przez szereg lat, ze względu na restrykcyjną cenzurę, programy były przekazywane w maszynopisie do poszczególnych diecezji, tam przepisywane na maszynie i dostarczane do parafii. Później przesyłano je w formie broszur drukowanych na powielaczu, a od 1989 r. w formie książkowej. Do programów duszpasterskich są dołączane programy kaznodziejskie.

Przejdźmy teraz do skrótovej analizy zawartości programów duszpasterskich pod kątem tematyki rodzinnej. Weźmy najpierw pod uwagę pierwszy długofalowy program Wielkiej Nowenny Tysiąclecia.

¹¹ Por. M. Olszewski, *Duszpasterstwo parafialne w świetle programów duszpasterskich Episkopatu Polski 1967- 2000*, Białystok 2005, s. 25-27.

Obrona rodziny w programie Wielkiej Nowenny Tysiąclecia

W okresie Wielkiej Nowenny „sprawę rodziny stawiano całemu ludowi Bożemu jako pierwsze zadanie”¹². Był to okres szczególnej mobilizacji i intensywnej pracy Kościoła katolickiego na rzecz małżeństwa i rodziny. Wtedy to biskupi polscy sprawom rodziny nadali priorytet w całokształcie duszpasterstwa, uważając, że należy rodzinie pomóc w zmaganiach z istniejącymi wtedy zagrożeniami¹³

Kościół katolicki w Polsce, pozostając w łączności z Kościołem powszechnym, uczestniczy w jedności posłannictwa i głosi przesłanie o małżeństwie i rodzinie jako podstawowej drodze wspólnoty eklezjalnej. Kościół w Polsce od początku swego istnienia przywiązywał wielką wagę do małżeństwa i rodziny. Także w historii Polski były okresy wzmożonej troski Kościoła o małżeństwo i rodzinę. Miało to miejsce wtedy, gdy wzrastała liczba i intensywność zagrożeń. Następową wówczas mobilizacją sił, aby bronić i ratować rodzinę. Szukano odpowiednich metod przezwyciężenia pojawiającego się kryzysu¹⁴. Czasem takiej niewątpliwie wzmożonej troski Kościoła o małżeństwo i rodzinę w Polsce był okres po drugiej wojnie światowej.

Biskupi polscy uważali wówczas, że „w naszych przełomowych czasach przypada rodzinie zaszczytne zadanie odrodzenia ludzkości. Kościół należycie ocenia wysokie posłannictwo rodziny, dlatego poświęca jej wiele uwagi i trudu. Nasze plany duszpasterskie powinny skupić się dookoła zagadnień życia rodzinnego.

¹² Z. Król, *Duszpasterstwo rodzin w Archidiecezji Warszawskiej*, w: Kuria Metropolitalna Warszawska, *Soli Deo. Dwudziestopięćciolecie pracy w Archidiecezji Warszawskiej Stefana Kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski*, Warszawa 1974, s. 130.

¹³ Według biskupa Wilhelma Pluty: „Szczera analiza życia moralno-religijnego naszego społeczeństwa uświadamia nam, że wyrosły w naszych czasach nowe potrzeby małżeństw i rodzin. Nie można obok tych potrzeb przechodzić obojętnie. Nie można ludzi w trudnych sytuacjach zostawić samych sobie. I trzeba je na rozwiązanie sytuacji trudnych przygotować”. W. Pluta, *Katecheza przedmałżeńska*, „Ateneum Kapłańskie” 51(1959) nr 300-302, s. 323-335.

¹⁴ Por. S. Wierzchostawski, *Rodzina w okresie transformacji demograficznej i społeczno-ekonomicznej*, w: P. Kryczka (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, Lublin 1997, s. 86.

Duszpasterstwo dzisiejsze jest, w najgłębszym ujęciu, apostołatem rodziny”¹⁵.

Program pracy duszpasterskiej, zwany Wielką Nowenną, został wysoko oceniony przez teologów pastoralistów¹⁶. Był to pierwszy integralny, ogólnopolski program duszpasterski, obejmujący wszystkie niemal dziedziny duszpasterzowania i zmierzający do jego ożywienia w skali całego kraju. Kościół w Polsce rozpoczął w 1957 r. realizację ogólnokrajowych programów rocznych, których celem był wzrost skuteczności działania w konkretnej sytuacji społecznej. Wprawdzie w pierwszych latach powojennych próbowały podejmować swoje programy poszczególne diecezje, ale były to raczej roczne akcje, które podkreślały poszczególne prawdy wiary, czy problemy jedynie praktyczne i moralne. Tamte programy duszpasterskie spełniały więc tylko w pewnej mierze swoje zadania.

Wielka Nowenna była jednym ze sposobów zaradzenia rodzącemu się wówczas kryzysowi małżeństwa i rodziny. Świadczy to o kierunku zamierzonych działań w celu odnowienia religijnego charakteru małżeństwa i rodziny i dla polepszenia ich sytuacji. Dlatego wszystkie programy roczne koncentrowały się na ochronie i podnoszeniu godności małżeństwa i rodziny, a znaczna ich część zwracała się bezpośrednio ku rodzinie.

WzmóŜona troska duszpasterska Kościoła w Polsce w latach 1957-1966 zawarta w programie duszpasterskim Wielkiej Nowenny Tysiąclecia zmierzała do odnowienia życia religijnego przez rodzinę oraz do pogłębienia teologii małżeństwa i rodziny. Ta problematyka stanowiła stale powracający wątek nie tylko w programach i instrukcjach duszpasterskich, ale także w licznych naukach głoszonych przy różnych okazjach tak przez księży biskupów jak i przez całe duchowieństwo polskie. Do tego więc nauczania trzeba by sięgnąć, aby uchwycić główne wątki wzmóŜonej troski Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny¹⁷. Nauczanie kościelne trafiało na podatny grunt polskiej

¹⁵ J. Stepa, *Apostolskie posłannictwo rodziny*, „Currenda” 1957 nr 3, s. 147.

¹⁶ Por. K. Misiaszek, *Programy duszpasterskie: pomoc czy przeszkoda?*, „Ateneum Kapłańskie” 85(1993) nr 506, s. 80.

¹⁷ Uczynił to ks. A. Skreczko w swoim opracowaniu: *Troska Kościoła Katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny*

rzeczywistości, ocalając w niej to, co najcenniejsze. Podkreślić tu należy szczególnie intuicje Prymasa Stefana Wyszyńskiego, który przez właściwie odczytanie „znaków czasu”¹⁸ starał się mądrze i odważnie wychodzić naprzeciw nowym wyzwaniom stawianym Kościołowi katolickiemu w Polsce, jak też instytucji małżeństwa i rodziny.

Analiza tematyki zaproponowanej narodowi polskiemu w programie Wielkiej Nowenny wskazuje, że biskupi polscy położyli akcent przede wszystkim na pogłębianie wśród wiernych znajomości podstaw dogmatyczno-moralnych chrześcijańskiego małżeństwa, budzenie świadomości sakralności tak małżeństwa, jak i rodziny oraz na sprawę wychowania religijnego młodych pokoleń katolików. Uważali przy tym, że trzeba głosić wszystkim ludziom (nie tylko narzeczonym i małżonkom) pełną i pozytywną teologię małżeństwa i rodziny; nie tylko nakazy i zakazy dotyczące życia rodzinnego i etyki małżeńskiej, ale prawdę o rodzinie jako wspólnocie miłości Boga i człowieka w Kościele. W ten sposób stopniowo budowali i umacniali świadomość tych spraw u wiernych w kolejnych latach Wielkiej Nowenny.

Biskupi uczyli, że aby ocalić rodzinę rodzice powinni zapoznać się z dokumentami oficjalnymi Kościoła, będącymi „jasnym wykładem” o miłości i małżeństwie. Uważali, że nie wolno zatracić im tej prawdy, iż małżeństwo pochodzi od Boga, a Chrystus wyniósł je do godności sakramentu. Prawda o małżeństwie winna być odczytywana z kart Objawienia, aby było ono rozumiane zgodnie z Bożym planem. Ponieważ instytucje te otrzymały swoje istnienie, godność i funkcje społeczne od Boga, mają się rozwijać dla chwały Bożej. Małżeństwo jest sakramentem, ponieważ ujawnia na sobie mistyczne zaślubiny Chrystusa z Kościołem świętym, Jego nieskalaną Oblubienicą.

Wartość dziecka jako podstawowego celu małżeństwa ukazywana też była przy okazji obrony życia. Szczególnie gorliwie czynił to Prymas Polski Stefan Wyszyński. Rozwody i szerzące

---

(1957–1966), Białystok 2002 oraz w innych, wcześniej wymienionych artykułach.

¹⁸ Por. B. Mierzwiński, *Specyfika polskich znaków czasu*, w: Komisja Duszpasterstwa Ogólnego Konferencji Episkopatu Polski, *Poznać Chrystusa. Program duszpasterski na rok 2001/2002*, Katowice 2001, s. 29.

się wówczas masowo zabijanie dzieci nienarodzonych, ułatwione przez prawodawstwo państwowe, skłaniało biskupów do intensyfikowania działań w kierunku obrony tych dzieci. Prymas Stefan Wyszyński zabiegał, aby jedno z haseł roku Wielkiej Nowenny dotyczyło wartości życia.

Z tematem przekazywania życia wiąże się zagadnienie odpowiedzialnego rodzicielstwa. Całe życie w małżeństwie jest darem, ale dar ten wyraża się w sposób szczególny w momencie, gdy małżonkowie, oddając się sobie wzajemnie w miłości, wspólnie przyjmują odpowiedzialność za związane z aktem małżeńskim potencjalne rodzicielstwo. Prawda o odpowiedzialności w dziedzinie rodzicielstwa – według omawianego programu duszpasterskiego – może być w pełni zrozumiana tylko w świetle Objawienia Bożego.

Biskupi wzywali również wiernych do sprzeciwiania się rozwodom. Uważali, że wielką krzywdę małżonkom i społeczeństwu wyrządzają te osoby, które zamiast umacniać wspólnotę małżeńską, pobudzają do zerwania wspólnego pożycia, wskazując na możliwość skorzystania z rozwodu cywilnego. Biskupi zdawali sobie sprawę z tego, że integralna teologia małżeństwa i rodziny nie jest sprawą łatwą, gdyż powinna uwzględniać wartości tak boskie, jak i ludzkie, bez absolutyzowania pewnych twierdzeń, nawet biblijnych, ściśle uwarunkowanych ich historyczno-społecznym kontekstem.

Program Wielkiej Nowenny traktował dom rodzinny jako miejsce pogłębiania wiedzy religijnej. Znaleźć tam można apel do rodzin, aby ich dom stał się amboną, gdzie głosi się Chrystusa słowem i życiem, a rodzice są pierwszymi nauczycielami wiary dla swoich dzieci.

W omawianym programie podkreślano, że po zrodzeniu dzieci naczelnym zadaniem rodziców staje się ich wszechstronne wychowanie, obejmujące stronę fizyczną i umysłową, a także religijną i moralną. Troska rodziców o dziecko ma iść zawsze tak w kierunku ciała, jak i duszy. Przekazywanie życia było przedstawiane jako udział rodziców w ojcostwie Boga, dlatego z jednej strony ukazywany był aspekt religijno-moralny tego zagadnienia, a z drugiej wskazywano na wartość życia każdego dziecka dla przyszłości narodu i Kościoła. Nauczano, że życie człowieka, jako dar Boży, nie może być kwestionowane przez żadne prawa ludzkie, za którymi kryje się egoizm i wyrachowanie ideologiczne.

W programie Wielkiej Nowenny rodzina chrześcijańska ukazywana była jako podwalina społeczności Bożej i świeckiej, dlatego ma się ona troszczyć o wychowanie religijne, ale też i patriotyczne. Obowiązek „rodziny Bogiem silnej” na tym polega, że ma ona w jak najlepszy sposób przygotować dzieci do zadań społecznych i do obywatelskich powinności. Ze społeczności, które powinny pomóc rodzinie w spełnianiu swoich zadań, wysuwają się na czoło dwie: Kościół – w dziedzinie nadprzyrodzonej, religijnej i moralnej, a państwo w dziedzinie przyrodzonej. Szkoła powinna kontynuować wychowanie rodzinne, bez realizacji swoich autonomicznych celów, sprzecznych z rodzinnymi.

Przedmiotem ustawicznej troski Episkopatu była religijna atmosfera domu rodzinnego, gdyż jedynie dobry klimat rodziny chrześcijańskiej decyduje o świętości jej małżonków, a zwłaszcza dzieci. Przez swoje życie zgodne z zamysłem Bożym rodzina jest miejscem uświęcenia, „kolebką świętości”. Z uwagi na wielkie znaczenie oraz istniejące w okresie powojennym zagrożenie tego podstawowego sposobu współżycia ludzi oraz spełniania ich fundamentalnych obowiązków, biskupi i duchowieństwo polskie w okresie Wielkiej Nowenny poświęcili wiele troski wnikliwemu przedstawieniu zagadnienia świętości małżeństwa oraz miłości i płodności, jaką winno ono implikować.

Źródłem środków uświęcających jest sakrament małżeństwa, który podejmuje i specyfikuje łaskę uświęcającą chrztu św., aby oczyścić i uświęcić miłość małżeńską. Biskupi nauczali, że w życiu rodziny na pierwszym miejscu trzeba postawić przeżywanie przez małżonków samego sakramentu małżeństwa. Dla uświęcenia rodziny Episkopat przeprowadził akcję osobistego poświęcenia się jej członków Sercu Jezusowemu i Jego intronizację w rodzinach oraz szereg akcji związanych z Wielką Nowenną, takich jak odnawianie Jasnogórskich Ślubów Narodu, peregrynację kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, dni maryjne, Apel Jasnogórski.

Rodzina pełni misję kapłańską nie tylko przez przyjmowanie Eucharystii, uczestnictwo w innych sakramentach i własną ofiarę złożoną na chwałę Bożą, ale również przez życie modlitwy, poprzez modlitewny dialog z Ojcem, przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Z modlitwy osobistej rodziców powinna modlitwa małżonków i modlitwa rodzinna. Rodzina katolicka staje się przybytkiem Pańskim szczególnie podczas wspólnej

modlitwy. Okazją szczególną do modlitwy w rodzinach i za rodziny były święta kościelne, a szczególnie uroczystość Świętej Rodziny.

Prymas Stefan Wyszyński często powtarzał w okresie Wielkiej Nowenny, że największym skarbem narodu jest rodzina. Episkopat przypominał, że państwo winno być żywo zainteresowane rodziną, która stanowi podwaliny społeczeństwa i jest ostoją państwa, wobec tego państwo winno być całą swą istotą skierowane ku dobru rodzin.

Kościół katolicki w Polsce w okresie Wielkiej Nowenny, uwydatniając znaczenie duszpasterskiej służby rodzinie, domagał się od tych, którzy ową służbę pełnili, dobrego przygotowania. Biskupi polscy widzieli potrzebę budowania własnej świadomości w sprawach życia rodzinnego, jak też należytego przygotowania kapłanów do służby rodzinie.

Troska duchowieństwa polskiego o małżeństwo i rodzinę w okresie Wielkiej Nowenny związana była z troską o młodzież przygotowującą się do zawarcia sakramentalnego związku małżeńskiego. Biskupi widzieli najpierw potrzebę gruntowniejszego pouczenia kapłańskiego, którego brak był odczuwany w dotychczasowej praktyce parafialnej, i dlatego zobowiązywali oni wszystkich rządców parafii do systematycznego prowadzenia katechizacji przedmałżeńskiej oraz do osobnego zajęcia się nupturientami w indywidualnych naukach przedślubnych, podczas zgłaszania zapowiedzi w kancelarii parafialnej.

Etapem szczególnym przygotowań był czwarty rok Wielkiej Nowenny (1960/1961) przeżywany pod hasłem: „Małżeństwo sakrament wielki w Kościele”. Wiele uwagi poświęcono wówczas sprawom przygotowania do małżeństwa. Specjalnie wydane w 1959 r. przez Episkopat Polski wytyczne dotyczące katechizacji przedmałżeńskiej w parafii spowodowały, że księża prowadzący katechezę przedmałżeńską, równoległe – na każdej konferencji – poświęcali chwilę czasu na omówienie głównych prawd katechizmowych. Tak więc miało to być przygotowanie integralne, a nie tylko wycinkowe, gdzie element duchowy odgrywał ważną rolę. Pogłębiona świadomość problematyki małżeńskiej i rodzinnej przyszłych małżonków i rodziców sprawiała, że mogli oni wraz ze swoimi rodzinami skutecznie opierać się silnej fali sekularyzacji życia rodzinnego w Polsce.

Okres Wielkiej Nowenny był czasem tworzenia się duszpasterstwa małżeństw i rodzin w Polsce. Biskupi polscy w okresie trwania Wielkiej Nowenny traktowali duszpasterstwo rodzin jako „pałącą potrzebę naszych czasów” wobec zmiany form życia rodzinnego, trudności bytowo-wychowawczych i postępującego zaniku pierwiastków nadprzyrodzonych w życiu rodzinnym. Powstawanie wówczas duszpasterstwa rodzin było koniecznością chwili. Biskupi starali się przywracać rodzinie jej eklezjalną i duszpasterską rangę.

Troska Kościoła katolickiego w Polsce o przygotowanie dzieci i młodzieży do życia rodzinnego uwydatniła się także w katechezie, która przechodziła różne koleje w owym okresie, co zostało przedstawione w niniejszej pracy. Poczynając od 1960 r. – przez kilka lat – jednym z głównych zadań skupiających wysiłki w pracy duszpasterskiej było organizowanie katechizacji przy kościołach i punktach katechetycznych.

Duszpasterstwo stanowe i specjalne w okresie trwania Wielkiej Nowenny było traktowane przez Kościół w Polsce jako sprawa bardzo ważna w całokształcie pracy duszpasterskiej. W oficjalnych wypowiedziach biskupów często spotkać można przesłania do kobiet, mężczyzn, dzieci i młodzieży. Była to katecheza permanentna. Powoływani byli referenci odpowiedzialni za pracę wspomnianych duszpasterstw. Przeprowadzone w pracy analizy upoważniają do stwierdzenia, że mimo niesprzyjających warunków zewnętrznych praca z podstawowymi grupami społecznymi odbywała się planowo i regularnie, przynosząc dobre wyniki. Trudno mówić o efektach spektakularnych, gdyż nie o takie chodziło biskupom i kapłanom. Chodziło im raczej o kształtowanie odpowiedniego poziomu religijności w rodzinach polskich, o to, aby „rodzina była Bogiem silna”

Biskupi polscy zdawali sobie sprawę z tego, że sekularyzacja była procesem złożonym i silnym oraz że jej oddziaływanie mogło w dużym stopniu unicestwić podejmowane wysiłki duszpasterskie, toteż rozważnie i spokojnie, lecz wytrwale, proponowali rozmaite działania duszpasterskie na rzecz rodziny, jak też dbali o konsekwentną ich realizację. Nie znaczy to wcale, że propozycje nie mogły być korygowane. Wprost przeciwnie. Jeśli weźmiemy pod uwagę sam program Wielkiej Nowenny, to zauważymy, że zawsze kończył się on zaleceniem dostosowywania go do miejscowych warunków. Biskupi, omawiając na konferencjach Episkopatu pro-

gram kolejnego roku Wielkiej Nowenny, zastanawiali się, co należy w nim poprawić, ulepszyć, aby bardziej spełniał wymogi czasu. Z formalnego więc punktu widzenia program Wielkiej Nowenny był wysoce scentralizowany, gdy chodzi o treści i formy, a nie o wykonawstwo. Prymasowi i biskupom polskim zależało zapewne na tym, ażeby obudzić i ożywić, zmiażdżoną już w pewnym stopniu na niektórych terenach, zdolność do inicjatywy i wiarę w możliwość podejmowania nowych przedsięwzięć duszpasterskich.

W okresie trwania Wielkiej Nowenny niewiele było dziedzin pracy duszpasterskiej, w które angażowani byli ludzie świeccy. Sobór Watykański II wniósł nowe spojrzenie na tę kwestię. Duże znaczenie posiadała współpraca duchowieństwa z rodzicami w okresie katechizacji ich dzieci oraz organizowanie pomocy wzajemnej rodzin. Nie należy jednak zapominać o istniejącym wzajemnym ubogacaniu się duchowieństwa i laikatu. Najważniejszymi darami, które kapłani nieśli rodzinom chrześcijańskim, były (i są) duchowe dobra Kościoła, obrona godności małżeństwa, uznanie aktywnego udziału rodziny w realizacji misji Kościoła, powierzanie rodzinom zadań apostolskich, zachęcanie rodzin do wysiłku i czynne popieranie ich pracy apostolskiej, uznawanie i rozwijanie charyzmatów życia rodzinnego, integrowanie rodzin w duchu Chrystusowego braterstwa. W tym zakresie duchowieństwo polskie po drugiej wojnie światowej, a szczególnie podczas trwania Wielkiej Nowenny, zdało dobrze historyczny egzamin. Przygotowało bowiem członków rodzin do pracy apostolskiej w rodzinie i przez rodzinę. Najważniejszymi cechami tego typu apostolatu jest posiadanie przez członków rodzin chrześcijańskich głębokiej wiary, która umożliwia prawidłową ocenę rzeczywistości doczesnej. Natomiast ze strony rodzin chrześcijańskich duszpasterze doświadczali darów modlitwy, posłuszeństwa, roztropnej rady, szacunku i miłości. Wśród tych darów szczególne znaczenie miało posłuszeństwo w wierze. Przez nie rodziny zjednoczone były ze swoimi biskupami i kapłanami.

Bardzo znacząca była także w okresie Wielkiej Nowenny praca charytatywna Kościoła katolickiego w Polsce na rzecz rodzin. Choć kościelna instytucja dobroczynna „Caritas” powołana w Polsce zaraz po drugiej wojnie światowej, niosąca wielką pomoc rodzinom dotkniętym skutkami wojny, została w 1950 r. zlikwidowana, to Kościół nie zaprzestał działalności charytatywnej. Ważną akcją

duszpasterską prowadzoną w okresie Wielkiej Nowenny w Polsce były Tygodnie Miłosierdzia, organizowane przez Komisję Episkopatu ds. Miłosierdzia. Miały one swoje hasła i programy i miały na celu uwrażliwienie wiernych na sprawy ludzi potrzebujących, a zwłaszcza rodzin. Biskupi i duchowni starali się tę troskę rozszerzać na cały rok pracy duszpasterskiej.

W związku z narastającym stale po drugiej wojnie światowej zjawiskiem pijaństwa, a nawet alkoholizmu, w naszym kraju i jego destrukcyjnym wpływem na życie rodzin, akcja trzeźwościowa prowadzona przez Kościół katolicki w okresie Wielkiej Nowenny wyraźnie została zintensyfikowana. Wśród wielu spraw stanowiących przedmiot szczególnego zainteresowania w Polsce w tym okresie znajdował się problem pijaństwa i alkoholizmu w rodzinach. Uważano, że temat ten należy do rzędu spraw niezmiernie palących. Wielu akcję tę widziało wręcz jako jedno z najważniejszych zadań Kościoła w owym okresie.

Program Wielkiej Nowenny miał wpływ na odnowę duszpasterstwa, które stało się bardziej dostosowane do istniejących warunków. Wielka Nowenna jest też dla współczesnego duszpasterstwa dobrym przykładem planowania duszpasterstwa i duszpasterstwa całościowego, zintegrowanego z całokształtem działalności apostołskiej Kościoła. Może dlatego zrodziła się współcześnie pewna propozycja odwołująca się do tamtych doświadczeń, o której warto wspomnieć.

Na początku nowego tysiąclecia, w środowisku polskich teologów moralistów zrodziła się idea Nowej Wielkiej Nowenny w obronie i promocji rodziny w Polsce, nawiązującej do Wielkiej Nowenny Prymasa Tysiąclecia¹⁹. Uważali oni, że widząc skalę i różnorodność środków zaangażowanych w fałszowanie moralności we współczesnych czasach, Kościół w Polsce powinien wpisać mocniej obronę prawdy moralnej w swój program duszpasterski. Ponieważ najbardziej zagrożona przez fałsz moralny jest rodzina, dlatego jej obrona jest najlepszym sposobem wychowania ludzi

---

¹⁹ Propozycja ta została przedstawiona przez ks. prof. Ireneusza Mroczkowskiego w referacie: *Moralne aspekty programu obrony rodziny polskiej*, wygłoszonym podczas sympozjum: zorganizowanym przez Stowarzyszenie Teologów Moralistów w Polsce, Warszawa, 8-9 czerwca 2008 r.

sumienia i obrony prawdy moralnej²⁰. Pierwsza Wielka Nowenna przyczyniła się do obrony rodziny oraz wartości chrześcijańskich i narodowych w czasach komunizmu. Nowa Wielka Nowenna – według polskich moralistów – nie tylko mogłaby ukonkretnić program duszpasterski, ale skoncentrować najlepsze siły Kościoła w obronie rodziny, najbardziej dziś zagrożonej instytucji życia społecznego i religijnego w Polsce i w Europie.

Współczesna Wielka Nowenna byłaby więc próbą upodmiotowienia rodzin w Kościele i społeczeństwie poprzez świadome, motywowane religijnie, przewycięzanie liberalnego egoizmu i społecznego wykluczenia. Zmieści się w niej zarówno promocja życia, jak i obrona cywilizacji.

Program odnowy rodziny według omawianej propozycji powinien składać się z trzech równoległych działań. W pierwszym rzędzie powinien zostać zakorzeniony w życiu sakramentalnym. Życiu religijno-sakramentalnemu powinna towarzyszyć formacja sumienia i permanentny dialog ze współczesną kulturą i nauką. Trzecim elementem powinna być konkretna praktyka wsparcia rodziny przez społeczeństwo i Kościół. Nietrudno tu dostrzec próbę połączenia wymiaru dogmatyczno-liturgicznego, moralno-kulturowego i praktycznego w obronie rodziny.

Ksiądz Ireneusz Mroczkowski tak oto podkreślał wagę Nowej Wielkiej Nowenny: „Przedstawiony tu zarys programu odnowy i obrony rodziny polskiej zwraca głównie uwagę na moralne wymiary pomocy. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby poszerzyć go o dogmatyczne, społeczne, kulturowe elementy, doprecyzować cele i ubogacić współczesnymi środkami duszpasterskimi. Zdecydowana większość wspomnianych tu zadań jest w Kościele w Polsce realizowana w skali poszczególnych parafii, diecezji, Komisji Episkopatu, ruchów rodzinnych czy środków masowego przekazu. Wskutek widocznego zagrożenia rodzin nadszedł czas na złączenie wysiłków i zintensyfikowanie działań”²¹.

Wprawdzie ukazana tu propozycja Nowej Wielkiej Nowenny w przedstawionym kształcie nie doczekała się dotychczas realizacji, ale świadczy ona nie tylko o dowartościowaniu swojego pierwo-

²⁰ Por. I. Mroczkowski, *Nowa Wielka Nowenna? Zarys programu obrony rodziny w Polsce*, „Teologia i Moralność” 2008, t. 4, s. 183-192.

²¹ Tamże, s. 192.

wzoru, ale także o powracającej potrzebie silniejszej obrony rodziny polskiej ze strony Kościoła.

Przejdźmy teraz do analizy propozycji obrony rodziny zawartych w programach duszpasterskich w naszym kraju po roku 1966.

Obrona rodziny jako ważne zadanie duszpasterstwa

Analiza treści zawartych w programach duszpasterskich Kościoła katolickiego w Polsce prowadzi do wniosku, że uwaga Episkopatu Polski skupiona jest nieustannie na małżeństwie i rodzinie. Biskupi, idąc za sugestiami pastoralistów, raz po raz brali i biorą w obronę rodzinę i widzą w niej podmiot duszpasterstwa²². Ciągłe ukazywana jest godność rodziny. Dowartościowuje się ją jako podmiot, jako najmniejszą komórkę Kościoła – „Kościół domowy”. Podstawą do podejmowania i pełnienia należnych funkcji w rodzinie i Kościele są sakramenty chrztu, bierzmowania i małżeństwa. Prawo do pełnienia należytej każdemu wiernemu świeckiemu w Kościele roli wyrasta z jego podmiotowości.

Pojęcia „podmiot”, „podmiotowość”, nabierają obecnie coraz większego znaczenia. Podmiotem jest ten, kto odpowiada za swoje życie, zdając sobie sprawę z tego, iż wiąże się to zarówno z korzystaniem z praw, jak i z wypełnianiem obowiązków we wspólnocie²³. Można przy tym nawiązać do wypowiedzi Jana Pawła II w *Liście do rodzin*²⁴, gdzie zastanawia się on nad istotą wychowania i stwierdza, że jest ono obdarzaniem człowieczeństwem, obdarzaniem obustronnym” (nr 16). A więc jest to relacja dwupodmiotowa²⁵. Wychowanek jest również podmiotem, a nie tylko przedmiotem oddziaływań wychowawczych. Istotna więc dla wychowania dziecka staje się sprzężona relacja między

²² Por. M. Olszewski, *Rodzina jako podmiot duszpasterstwa w świetle programów duszpasterskich Episkopatu Polski*, „Rocznik Teologii Katolickiej” UwB, 2006, t.5, s. 185-198.

²³ Zob. I. Mroczkowski, *Odpowiedzialność świeckich za odnowę Kościoła w Polsce*, w: *Ewangelizacja w tajemnicy i misji Kościoła. Program duszpasterski na rok 1994/95*, Katowice 1994, s. 281.

²⁴ Jan Paweł II, *List do rodzin z okazji Roku Rodziny* [13 XII 1994], w: *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 247-327.

²⁵ Zob. A. Skreczko, *Znaczenie dwupodmiotowej relacji w wychowaniu dziecka*, „Studia nad Rodziną” UKSW 4(2000) nr 1, s. 123.

aktywnością własną a aktywnością innej osoby, czyli między dwoma podmiotami działającymi w tej samej sytuacji. Tak rozumie się m.in. w pedagogice podmiotowość nie tylko wychowanka, ale także i wychowawcy. Te poglądy dadzą się łatwo przenieść także na dziedzinę duszpasterskiego oddziaływania, o czym jest tu mowa.

Człowiek jest jednocześnie osobą oraz samodzielnie i odpowiedzialnie działającym podmiotem. W tej podmiotowości znajdują się zarówno jego obowiązki, jak też i uprawnienia, których nie można ani podważać, ani przekreślać. Podobnie jest z rodziną. W tej perspektywie należy ukazać więc problem obrony rodziny, jako podmiotu i przedmiotu działań pastoralnych realizowanych według programów duszpasterskich Episkopatu Polski.

Programy duszpasterskie Episkopatu Polski w wieloraki sposób zajmują się rodziną. Rodzina według ich założeń w pierwszym rzędzie pełni funkcję prorocką, specyficzną dla jej stanu. Misja prorocka rodziny chrześcijańskiej – jak zaznacza A. Liskowacka – „musi być zakorzeniona nie tylko w boskim źródle prawdy, ale i objąć miłością, wytrwałą służbą i wnikliwą troską tych, których prawdą chce obdarzyć. (...) Taki jest sens tego, małżeństwo i rodzina jest wspólnotą ewangelizowaną i ewangelizującą – podmiotem i przedmiotem misji i życia Kościoła”²⁶. Wychowanie, które w pełnieniu funkcji prorockiej ma pierwszorzędne znaczenie, jest podstawową dziedziną, zadaniem i prawem małżonków i rodziny. Wychowanie chrześcijańskie nie dokonuje się jednak nigdy w próżni, lecz zawsze jest związane ze wspólnotą ludzi wierzących, z Kościołem. Rodzina chrześcijańska jest środowiskiem, w którym wszyscy jej uczestnicy mają wzrastać do wiary. Rodzina ma stawać się „Bogiem silną” Ta myśl Prymasa Tysiąclecia przewija się nadal w naszym programowaniu duszpasterskim.

W wielu programach duszpasterskich mówi się o wychowawczych obowiązkach rodziny i o jej prawie do wychowania. Jest to zrozumiałe, zwłaszcza w kontekście społecznym, w jakim dane było istnieć Kościołowi w Polsce w okresie reżymu komunistycznego. Nie mniej jest to zrozumiałe w czasach wszechobecnego liberalizmu. Prawo do wychowania jest w każdych warunkach życia

---

²⁶ A. Liskowacka, *Rodzina chrześcijańska w życiu i posłannictwie Kościoła w świetle adhortacji apostoelskiej Jana Pawła II „Familiaris consortio”*, Tamże, s. 298.

niezbywalnym prawem rodziców w stosunku do swoich własnych dzieci. Mają oni prawo do ich wychowania religijnego, chrześcijańskiego, co ściśle łączy się z ich misją ewangelizacyjną.

Tematykę rodziny podejmowali autorzy programów wielokrotnie. W roku 1971/1972 poświęcili uwagę „młodzieży w służbie Kościoła” Trzyletni cykl 1978-1981 w całości poświęcili tematyce rodzinnej pod hasłem „Ewangelizacja a rodzina polska.” Również rok duszpasterski 1989/1990 przeznaczili na pogłębienie ewangelizacji rodziny i społeczeństwa przez rodzinę. Ponadto czwarty rok II Wielkiej Nowenny przeznaczili na ewangelizację wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej.

Twórcy programów idąc za Soborem nazywają rodzinę „niejako domowym sanktuarium Kościoła” (DA 11), czego odbiciem jest tytuł programu duszpasterskiego na rok 1978/1979, brzmiący: „Rodzina Kościołem domowym – Kościół domowy w służbie życia”

W jednym z wcześniejszych planów duszpasterskich przeznaczonym na rok 1970/1971 w celu kształtowania wspólnoty w Chrystusie padło stwierdzenie zainspirowane dokumentem soborowym, że rodzina przedstawia pierwszy obraz wspólnoty w Chrystusie: „rodzina jest szkołą bogatszego człowieczeństwa” (KDK 32). Uznanie, że rodzina jest szkołą bogatszego człowieczeństwa, jest bardzo wymowne, wskazuje bowiem na apostolskie zadanie rodziny wobec własnych członków w zakresie wychowania do życia w społeczeństwie i do życia w Kościele²⁷. Program ten stawiał zadanie budowania i umacniania wspólnot bezpośrednich, takich jak: rodzina, wspólnoty wewnątrzkościelne, parafia, wspólnota zakonna, diecezja²⁸.

Adaptując nauczanie soborowe do praktyki Kościoła lokalnego, twórcy programu na rok 1970/1971 wyrażają wdzięczność katolikom świeckim za poświęcenie się zaszczytnej pracy wychowawczej i zachęcają ich do wspaniałomyślnego trwania w wykonywaniu podjętego zadania (por. DWCH 12). Powyższe gesty można traktować jako uznanie udziału świeckich w funkcji prorockiej Kościoła – nauczaniu i wychowaniu²⁹

²⁷ *Wspólnota w Chrystusie. Program duszpasterski na rok 1970/71*, Warszawa 1970, s. 3.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 18.

Trzyletni cykl duszpasterski z lat 1978-1981, poświęcony rodzinie pod ogólnym hasłem „Ewangelizacja a rodzina polska”, jest jednym z lepiej opracowanych polskich programów. Pierwszy rok pracy pod hasłem: „Rodzina Kościołem domowym – Kościół domowy w służbie życia” poświęcony był bardziej teoretycznemu ujęciu małżeństwa i rodziny, potrzebom rodziny możliwościom Kościoła, reprezentowanego przez osoby duchowne w zakresie pomocy rodzinom w spełnieniu ich naturalnych zadań. Planowanie duszpasterskie dwóch ostatnich lat uwzględnia udział małżonków i rodziny w aktywnej działalności apostolskiej. W roku 1979/1980 duszpasterstwo parafialne było realizowane pod hasłem – „Rodzina w dziele ewangelizacji młodego pokolenia”, zaś w roku 1980/1981 – „Ewangelizacja środowiska przez rodzinę”. Zatem przez dwa kolejne lata podkreślano, że rodzina jest ważnym podmiotem duszpasterstwa parafialnego skierowanego najpierw na własną rodzinę, a potem na środowisko, w którym ona żyje.

W planie duszpasterskim na rok 1979/1980 jego autorzy wskazują na podstawy wychowania chrześcijańskiego. Zwracają uwagę na fakt stworzenia człowieka przez Boga Stwórcę, odkupienie go przez Boga objawionego w Jezusie Chrystusie. Podkreślają, że fakty te są jednocześnie źródłem niepowtarzalnej godności osoby ludzkiej. W wychowaniu są one źródłem zasady personalizmu, nakazującej zajmować się człowiekiem z szacunkiem i poczuciem odpowiedzialności przed Bogiem Stwórcą i Odkupicielem. Wychowanie takie, według założeń programu, winno pomóc człowiekowi odczytać uzdolnienia i osobiste powołania życiowego, a następnie dokonać rozwoju otrzymanych darów w celu osiągnięcia „pełni Chrystusowej”³⁰.

Do realizacji wychowania potomstwa rodzice, którzy dali dzieciom życie, są w najwyższym stopniu zobowiązani. Dlatego oni muszą być uznani za pierwszych i głównych wychowawców. Ponadto do rodziców należy stworzenie takiej atmosfery rodzinnej, przepojonej szacunkiem i miłością Boga i ludzi, która sprzyjałaby wychowaniu dzieci (por. DWCH 3). Program duszpasterski na rok 1979/1980 wskazuje na kierunki wychowawcze rodziny chrześcijańskiej: zapoznanie dzieci z podstawowymi prawdami wiary,

³⁰ *Rodzina w dziele wychowania młodego pokolenia. Program duszpasterski na rok 1979/80*, Warszawa 1979, s. 20-21.

kształtowanie podstawowych cnót i postaw chrześcijańskich, wdrażanie dzieci i młodzieży w kulturę chrześcijańską, wprowadzenie w praktyki religijne, pomoc rodziny w zakresie rozumienia sensu życia i odczytywania własnego powołania³¹.

Realizowanie celów wychowawczych zalecanych rodzinie nie jest łatwe i wymaga dobrego przygotowania merytorycznego i duchowego zainteresowania rodzin, które mają prawo liczyć na pomoc ze strony Kościoła. Program z roku 1979/1980 zawiera powyższe spostrzeżenia. W instrukcji wykonawczej do programu jest określone m.in. zadanie, jakie mają podjąć duszpasterze: winni oni prezentować wszystkie podstawowe zasady wychowania rodzinnego, programując je precyzyjnie odnośnie do pracy duszpasterskiej z młodzieżą, rodzicami i dziećmi. Czynić to mają w katechizacji dzieci i młodzieży na wszystkich poziomach, podczas katechizacji młodzieży przygotowującej się do sakramentu małżeństwa, w katechezie dla dorosłych, w konferencjach stanowych dla rodziców i młodzieży, w katechezie przedsakramentalnej dla rodziców³².

Podobne stanowisko utrwalają autorzy programu na rok duszpasterski 1980/1981: „Rodzina w dziele ewangelizacji młodego pokolenia”, gdy zachęcają, „aby duszpasterze w swojej pracy szczególną uwagę zwracali na problematykę wychowawczą, na zagrożenia ogólne i szczegółowe w wychowaniu polskich dzieci i młodzieży oraz na metodykę ewangelizacji rodzin przez dzieci i młodzież”³³.

Program duszpasterski na rok 1980/1981 rokował większe nadzieje na podmiotowy udział rodzin w ewangelizacji poprzez pełnienie funkcji prorockiej, do której członkowie rodzin są powołani przez chrzest i bierzmowanie. Program ten precyzuje: „Praca ewangelizacyjna polega na przepojeniu kultury ludzkiej nauką Chrystusa” (EN 19), co uzasadnia zapożyczonym od papieża Pawła VI wywodem: rodzina, będąca najbardziej powszechną i elementarną wspólnotą ludzką, tworzy najszerszą płaszczyznę spotkania kultury ludzkiej z Ewangelią. Przez rodzinę człowiek wchodzi

³¹ Tamże, s. 22-23.

³² Tamże, s. 45-48.

³³ *Ewangelizacja środowiska przez rodzinę. Program duszpasterski na rok 1980/81*, Warszawa 1980, s. 3.

w środowisko i w rodzinie dokonuje się najgłębsza katechizacja³⁴. Właśnie „w łonie rodziny świadomej swych zadań, wszyscy jej członkowie ewangelizują, a także podlegają ewangelizacji. Rodzice nie tylko dzielą się z dziećmi Ewangelią, ale mogą od nich odebrać tę Ewangelię wyrażoną głęboko życiem. Rodzina staje się głosicielką Ewangelii dla wielu innych rodzin oraz dla otoczenia w którym żyje (EN 71)”³⁵. Zatem możemy uznać, że program duszpasterski na rok 1980/1981 klarownie przyznaje rodzinie wielką rolę w ewangelizacji, spełnianą w stopniu adekwatnym do jej udziału w funkcji prorockiej. Kościół uczestnicząc w prorockiej misji Zbawiciela jest „społecznym podmiotem odpowiedzialności za prawdę” (RH 18). Słowa te stają się instruktażem dla rodzin „w sytuacjach wskazanych przez duszpasterza. Budzi to poczucie odpowiedzialności za Kościół”³⁶.

W tym samym duchu program 1980/1981 roku wskazuje na wiele bolączek polskich rodzin i na ich brak zaangażowania się w ewangelizację. Potwierdza to tekst programu: „Pierwszym zadaniem duszpasterskim jest pomoc niesiona rodzinie w samouświadomieniu sobie własnej dziejowej roli”³⁷, oraz: „W pracy duszpasterskiej trzeba budzić wśród ludzi poczucie odpowiedzialności za formowanie opinii sąsiedzkiej i towarzyskiej” (s. 20). Jest wiele innych interesujących propozycji dotyczących ożywienia rodziny w omawianym programie.

Nie inaczej widzi rolę duszpasterstwa rodziny kolejny program na rok 1981/1982: „W obliczu powszechnego wołania o odnowę duszpasterze będą się starali przodować w tej odnowie i świecić przykładem, aby całe życie parafialne – życie każdego poszczególnego człowieka, każdej rodziny, każdej najmniejszej nawet społeczności było kształtowane w oparciu o wiarę, która buduje, zachowuje i rozwija kulturę narodową”³⁸.

Także program duszpasterski roku liturgicznego 1989/1990, ułożonego pod hasłem „Ewangelizacja rodziny i przez rodzinę”

³⁴ Tamże, s. 5.

³⁵ Tamże, s. 7.

³⁶ Tamże, s. 12.

³⁷ Tamże, s. 15.

³⁸ *Rok świadectwa wiary i wdzięczności za dziedzictwo wiary polskiego narodu pod opieką Matki Bożej. Program duszpasterski na rok 1981/82*, Warszawa 1981, s. 13.

budził nadzieję na prawidłowe traktowanie rodziny jako podmiotu w działalności pastoralnej. Ks. bp Damian Zimón w wstępie do niego napisał: „Chodzi także o świeckich współpracowników. Ich podmiotowość w Kościele jest coraz bardziej zauważalna (s. 3), a ich współpraca jest nieodzowna” (s. 4) i przynajmniej wskazuje na dziedzinę duszpasterstwa parafialnego, w którą mogą pełniej zaangażować się rodzice, to znaczy w przygotowanie dzieci do I Komunii św. (s. 11).

W programie duszpasterskim z roku 1993/1994 cytowane są słowa papieża Jana Pawła II, który mówił w 1993 roku do biskupów polskich podkreślając: „rodzina to podstawowy podmiot wychowania młodego pokolenia i przekazu wiary. Za sprawą rodziców katolickich dokonuje się pierwsza ewangelizacja i inicjacja ich potomstwa do życia chrześcijańskiego. Trzeba, by rodzice katolicy w Polsce jeszcze bardziej poczuli się odpowiedzialni za spełnienie tej swojej podstawowej misji – zwłaszcza poprzez dobry przykład swego życia”³⁹. Rola więc rodziny jako podmiotu duszpasterstwa uwidacznia się najbardziej w dziedzinie wychowania, która jest suwerennym polem działania rodziców, ponieważ to oni obdarzyli życiem swe dzieci. O możliwości spełnienia misji rodziny tak oto pisze w programie pedagog T. Kukołowicz: „Wychowanie w rodzinie dokonuje się przez uczestnictwo i współdziałanie w realizacji wspólnego życia. Nie jest więc sztucznie tworzoną areną, polem zabiegów i eksperymentów, ale samym życiem. Przy tym podstawę powodzenia tworzy tylko współdziałanie”⁴⁰.

Programy duszpasterskie kładą nacisk na wychowanie jako na nienaruszalne prawo rodziców wobec swoich dzieci, co w polskiej sytuacji jest zrozumiałe, gdyż to prawo było na różny sposób podważane, nie tylko ze strony władz świeckich. Sami rodzice pozostawiali troskę, zwłaszcza o formację religijną własnego potomstwa Kościołowi, zwalniając się niejako z obowiązku troski przynajmniej o tę dziedzinę życia rodzinnego. Zatem nawoływanie Episkopatu Polski do troski o rodzinę, o jej prawa do ochrony życia od momentu poczęcia i potem o wychowanie religijne, było całkowicie uzasadnione, co znalazło odbicie w programach duszpasterskich.

³⁹ *Ewangelizacja wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej. Program duszpasterski na rok 1993/94*, Katowice 1993, s. 7-8.

⁴⁰ T. Kukołowicz, *Rodzina wychowuje*, w: tamże, s. 165.

W roku duszpasterskim (2008/2009) był realizowany program duszpasterski pod hasłem: *Otoczmy troską życie*. Zwracano wówczas uwagę na wartość życia ludzkiego, aby przeciwstawiać się cywilizacji śmierci w różnych jej przejawach, ukazując piękno Ewangelii Życia.

We wszystkich tych programach, o czym mówiliśmy wyżej, porusza się sprawy tak przygotowania do małżeństwa, do przyjęcia potomstwa, jak i życia religijnego rodziny, ponadto porusza się jej prawa do ochrony życia i religijnego wychowania. Przy okazji warto zauważyć, że przy poruszaniu kwestii rodzinnych w programach duszpasterskich widoczny jest pewien rozwój, czyli powolne uznawanie rodziny za podmiot duszpasterstwa na miarę jej możliwości i jej praw w Kościele.

Jak można ocenić programy duszpasterskie realizowane już przez wiele lat przez Kościół w Polsce? Jest wiele pozytywów, o których była wcześniej mowa. Jednak ks. K. Misiaszek oraz ks. M. Olszewski, podkreślając pozytywną rolę programów duszpasterskich w działalności Kościoła w Polsce, zauważyli, że były to często programy jednostronne. Nie zawierały one pełnego odczytania stanu religijności katolików polskich, także z widocznymi negatywnymi tendencjami, ujawniającymi się między innymi w tzw. religijności selektywnej, akcentujące troskę o zachowanie religijności tradycyjnej, masowej, z lękiem podchodzące do rodzących się grup⁴¹. Poza tym mnogość i różnorodność tematyki zawartej w programach nie sprzyja dobremu ich realizowaniu, a zwłaszcza pogłębieniu podejmowanych zagadnień. Programy pobudzają niektórych duszpasterzy do zwykłego aktywizmu, w którym giną środki nadprzyrodzone. Jakości pracy nie sprzyja też nierzadkie rozproszenie tematyczne i wielokierunkowość zalecanych działań⁴². Nie uwzględnia się też dostatecznie konieczności włączenia w ich przygotowanie, z zastosowaniem zasady pomocniczości, wiernych świeckich.

⁴¹ K. Misiaszek, *Programy duszpasterskie: pomoc czy przeszkoda?*, „Ate-neum Kapłańskie” 85(1993) nr 506, s. 86.

⁴² M. Olszewski, *Duszpasterstwo parafialne w świetle programów duszpasterskich Episkopatu Polski 1967-2000, Studium teologiczno-pastoralne*, Biały-stok 2005, s. 381.

Zakończenie

Kościół katolicki w Polsce ma duże doświadczenie, jeżeli chodzi o przygotowanie programów duszpasterskich. Komisja Duszpasterska Episkopatu Polski przygotowuje obejmujące kilka lat cykle programowe, uwzględniając polskie warunki i potrzeby. W programowaniu duszpasterskim, jak wykazała powyższa analiza, wiele uwagi poświęca się rodzinie. Programowanie to brało i bierze w obronę chrześcijańskie małżeństwa i rodziny i proponuje naukę opartą o Ewangelię. Kościół postrzega rodzinę jako ważny podmiot realizacji swojego posłannictwa, a jednocześnie najważniejszą komórkę społeczeństwa. Analiza programów duszpasterskich wydawanych każdego roku w Polsce prowadzi do ogólnego wniosku, że proponowana tam obrona rodziny polega głównie na głoszeniu godności rodziny budowanej na sakramentalnym małżeństwie. Podmiotowe traktowanie rodziny przypomina zadania płynące z rodzicielstwa dotyczące wychowywania dzieci. Warto zaznaczyć, że chrześcijańska koncepcja małżeństwa i rodziny proponowana przez Kościół katolicki w Polsce ciągle musi zmagać się z odmiennym ujęciem najpierw komunizmu, a obecnie liberalizmu. Troska duszpasterska Kościoła w Polsce zmierzała i zmierza do odnowienia życia religijnego przez chrześcijańskie małżeństwo i rodzinę oraz do pogłębienia teologii małżeństwa i rodziny. Wymienione na koniec cienie programowania duszpasterskiego w Polsce nie stanowią o ostatecznej ocenie, która wypada pozytywnie. Oczywiście nie oznacza to wcale, że nie należy tych programów udoskonalać i nieustannie ubogacać zwłaszcza o tematykę rodzinną.

Streszczenie

Programowanie duszpasterskie w Polsce brało i bierze w obronę rodzinę. Artykuł ukazuje ten temat skupiając uwagę zwłaszcza na pierwszym długoletnim programie, jakim była Wielka Nowenna Tysiąclecia (1956-1966). Wówczas to kardynał Stefan Wyszyński wraz z Episkopatem małżeństwu i rodzinie nadał priorytetowe znaczenie. Także w późniejszych programach, jak wykazała przeprowadzona analiza, sporo miejsca zostało poświęcone rodzinie.

Chrześcijańska koncepcja małżeństwa i rodziny broniona przez Kościół katolicki ciągle musi zmagać się z odmiennym ujęciem najpierw komunizmu, a obecnie liberalizmu.

Summary

Pastoral programmes in Poland have always supported a family. The article weighs the problem, focusing on the first initiative of this kind, which was the Great Novena of the Millennium (1956-1966). It was when Cardinal Stephen Wyszyński and the Episcopate of Poland gave the priority to married and family life. The analysis done shows that further pastoral programmes also dedicated much space to family problems. The Christian idea of married and family life proposed by Catholic Church in Poland still has to struggle with different concepts of the problem, formerly a Communist approach, and today with a liberal one.